

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCE
VE
MÂTÜRÎDİLİK LİTERATÜRÜ

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR
Doç. Dr. Recep TUZCU
Arş. Gör. Aslı MENEKŞE

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İMAM MÂTÜRÎDÎ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Kitap Adı: MÂTÜRİDÎ DÜŞÜNCE
VE MÂTÜRİDİLİK LİTERATÜRÜ
Mâtürîdî Araştırmaları: 2
Editörya: Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR
Doç. Dr. Recep TUZCU
Arş. Gör. Aslı MENEKŞE
Kapak & Mizanpaj: Duran AYDOS
ISBN: 978-605-64761-3-6
Baskı & Cilt: Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11
Bağcılar/İstanbul
Tel: 0212 446 88 46
Sertifika No: 12266

ÖNSÖZ YAYINLARI

Adres: İstoç 17. yol Sokak 16. Ada No: 97/99
Bağcılar/İstanbul
İletişim: +90 212 659 30 03
+90 533 427 94 98
+90 506 101 88 34

İSTANBUL 2018

Bu eserde yer alan makalelerin bir kısmı, Selçuk Üniversitesi İmâm Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 14-15 Eylül 2018 tarihinde Konya Beyşehir'de gerçekleştirilen Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Literatürü Sempozyumunda sunulan bildiriler arasından seçilmiştir. Eserin tüm yayın hakları Endülüs Yayınları'na aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın bir kısmı veya tamamı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

Mâtürîdî’de İrade ve Kudret Bağlamında İnsanın Sorumluluğu^{85*} Veysi ÜNVERDİ^{86**}

Özet

Mâtürîdî’nin insan sorumluluğunu temellendirmede çağdaşlarına nazaran farklı bir yol takip ederek fiile iki yön vermesi onun en dikkat çekici yaklaşımıdır. Bu bağlamda o, fiilde hem insana hem de Allah’a etkinlik alanı oluşturarak fiili, yaratılma anlamında Allah’a; irade/tercih ve kasd yönüyle insana bağlamıştır. Fiilin birinci -yaratma- yönünün aktörü mutlak irade ve kudretiyle Allah’tır. Ancak fiilin ikinci yönünün öznesi sınırlı akıl, irade ve kudretiyle insandır. Bu ifadelerden hareketle denilebilir ki Mâtürîdî geliştirdiği yönler teorisiyle; biri Allah’a diğeri de insana ait olmak üzere fiile iki yön vererek Mu’tezile’nin ilahi irade ve kudreti dışlamış görünen yaklaşımından korunmuştur. Bu çerçevede çalışmada öncelikle insanın sorumlu oluşunun gerekliliği, insanın fiilleri bağlamında sorumluluğun dayanakları ve yönler teorisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Sorumluluk, İrade, Kudret, Hürriyet.

^{85*} Bu çalışma, yazarın “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu” adlı makalesinden üretilmiştir.

^{86**} Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Kalam ve İslâm Mezhepleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, veysinet@hotmail.com.

Giriş

İnsanın sorumlu olması irade ve davranışlarında hür olması ile alakalıdır. Nasslardan hareket ettiğimizde insanın seçim hakkına sahip olduğu ve fiillerini kendisi belirlediği anlaşılmaktadır.⁸⁷ Aslında insan fiili gerçekleştirme anında tercihte bulunurken hür olduğunu hissetmektedir. İnsanın hür olması da sorumlu olmasını gerektirmektedir. Nitekim *"Herkes kendi yaptığından kendi sorumludur."*⁸⁸ ayetinde insanın sorumlu bir varlık olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu düşünceyle kelam ekolleri de insanın davranışlarından sorumlu olduğunu, ceza ve mükâfatın muhatabı olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat her kelam okulu insanın sorumluluğunu farklı şekillerde açıklamıştır. Bu çalışmada Mâtürîdî'nin insanın sorumluluğunu nasıl açıkladığı ve sorumluluğu nelere dayandırdığı ele alınacaktır.

İnsanın Sorumlu Oluşunun Gerekliği

İnsanın yaratılıştan gözlem yapabilecek ve sonuçlar çıkarabilecek duyular, akıl ve kalp gibi niteliklerle donatılmış olması,⁸⁹ davranışlarında hür olması ve bilinçli olarak yerine getirdiği fiillerden sorumlu olması sonucunu doğurmuştur. Zira olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için insana göz, kulak, kalp verilmiş ve bunların her birinden insanın mesul olduğu belirtilmiştir: *"Çünkü kulak, göz, gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludurlar."*⁹⁰

İnsan kendi tercihine bağlı olarak gerçekleştireceği fiiliyle diğer varlık türleri içinde âlemin hiyerarşik olarak en üst seviyesine de çıkabilir veya en alt seviyeye de düşebilir.⁹¹ O davranışları sebebiyle hesabın muhatabı olan tek varlıktır. Bundan sonra kendi yazgısını Allah'ın buyruklarını dikkate alarak çizen insan kurtuluşa ulaşacak, emre karşı gelen ve yasakları çiğneyen de yaptıklarının cezasını

87 İnsan 76/3; Beled 90/10; Kehf 18/29, Zilzal 99/7, Fussilet 41/40, Hac 22/77.

88 Müddesir, 74/38.

89 bk., Nahl 16/78; Mülk 67/23; Secde 32/99.

90 İsrâ 17/36; Mâtürîdî bu ayeti açıklarken insanın sahip olduğu imkândan (kulak, göz ve kalp) dolayı Allah'a şükürle mükellef olduğunu ve kendisine yüklenen mükellefiyetin karşılığını alacağını vurgulamıştır. Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, (tah. Fatma Yusuf el-Hayme), Beyrut 2004, III, 156; bk., Temel Yeşilyurt, "Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10:1, 2005, 38-39.

91 bk., Fâtır 35/18; Nur 24/54; Lokman 31/33.

görecektir.⁹² Zira insana irade hürriyeti tanınmış, iyi ve kötünün mahiyeti bildirilmiş olduğuna göre davranışlarının karşılığını da görmesi elzemdir.⁹³

Mâtürîdî'ye göre insanın gerçek anlamda -kendisinin gerçekleştirdiği- fiili vardır.⁹⁴ İnsanın iradesiyle gerçekleşen fiiller kasd ve ihtiyar (tercih) yönüyle insana aittir. Bunu delillendirmek için Mâtürîdî, yönler teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre fiile ait iki yön bulunmaktadır; fiilin bir yönü Allah'a diğer yönü ise insana ait olmaktadır.⁹⁵ Buna göre;

- Birinci yön, fiilin yoktan var edilmesi yani yaratılması, bütün yönleriyle planlanarak bir zaman ve mekân içinde meydana getirilmesi ve belirli özelliklere sahip kılınmasıdır. Fiilin bu yönü, insanın gücünü aştığı için Allah'a aittir.
- Fiilin diğer yönü, insanın akıyla kavranabilir. Fiil bu yönüyle onun kasd ve tercihinin bağlıdır. Dolayısıyla fiil bu açıdan insana aittir. Nitekim insan hareket ve sükûn gibi fiillerin kendi kassı ve gücüyle gerçekleştiğinin farkındadır.⁹⁶ Fiilin bu ikinci yönü insanın sorumlu olmasının da nedenidir.

Mâtürîdî insanın sorumlu bir varlık olduğunu birtakım delillere de dayandırır. Bunlar:

1. İnsan fiilinde ihtiyar (irade/tercih) sahibidir.
2. İnsan fiilini gerçekleştirirken cebr/baskı altında değildir; yaptığıının zıttını yapabilir ve yaptığıını terke de gücü yeter.
3. İnsan fiilini yaparken Allah'ın takdirini, kaza ve iradesini aklına getirmez. Aksine yaptığı fiili hür olarak gerçekleştirdiğinin şuurundadır.⁹⁷

92 İbrahim 14/51; Müminun 40/17; Zilzal 99/7-8; Bakara 2/62, 281; Âl-i İmrân 3/30, 185, 195; İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49; Yâsin 36/54; Câsiye 45/28; Rahmân 55/31; Nebe 78/40; Tekvîr 81/14; İnfitâr 82/1-5; İnşikak 4/6.

93 Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak İlmi ve İslâm Ahlakı*, Ankara 1991, 80; Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Konya 2003, 82.

94 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, (tah. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, 225; Sâbûnî, *Bidâye fi Usûlîd-Dîn*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000, 136.

95 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 229; *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2003; 292; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, 198; Bâkîllânî, *Kitâbu't-Tevhid*, Beyrut 1957, 304-305; Şerafettin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979, 175, 288; A. Saîm Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul 2014, 150.

96 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 229-230; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul 1988, 144.

97 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 307-312.

Sonuçta Mâtürîdî, Allah ve insanın fiildeki rol ve etkinliklerini temellendirmek için fiilde “yönler” olduğu fikrini savunmuştur. Bu doğrultuda o, fiil üzerinde hem Allah’a hem de insana etkinlik alanı oluşturmuş ve dolayısıyla fiile yönelik iki gücün tesirinin imkânını kabul etmiştir: “İnsan fiillerinin birinci yönden ona ait olmadığı, ikinci yönden ise ona ait olduğu sabit olmuştur.”⁹⁸ Böyle bir yaklaşım herhangi bir ortaklığı da gerektirmez. Bu noktada Allah’ın “her şeyin yaratıcısı”⁹⁹ olması, insan fiili üzerinde -birinci yön- etkin olmasını doğurmuştur. Böylece fiil Allah’a nispet edilince “halk”, insana nispet edilince “kesb” adını almıştır. Kesb ise insanın o fiili yapması ve kendine ait kılmasıdır. Bu aşamada insan herhangi bir baskı altında değildir. Ayrıca Allah’ın fiilin yaratıcısı olması insanın hakiki fail olmasına da mani değildir. İnsan, Allah’ın kendisinde yarattığı hâdis güçle, dilediği fiili özgürce gerçekleştirebilir. Böylece Mâtürîdî kesb teorisini yönler teorisiyle izah etmeye çalışmıştır.¹⁰⁰

Sonuç olarak fiili tercih eden, beğenen ve kesb edenin insan olması, onun teklif ve sorumluluğun muhatabı olmasını sağlamıştır.¹⁰¹ Mâtürîdî geliştirdiği yönler teorisiyle de insana tam bir yaratma gücü ilave ederek mutlak bir hürriyet tanıyan Mu’tezile ile insana fiili üzerinde hiçbir yetki tanımayarak fiilin her yönüyle Allah’a ait olduğunu iddia eden Cebriyye’nin aksine fiile iki yön vererek orta yolun temsilcisi olmuştur. O, bu çözümlenmesiyle fiilinde insana önemli bir rol biçmiş ve özgür iradesiyle tercihleri doğrultusunda fiillerini gerçekleştiren insanın davranışlarından sorumlu olduğunu savunmuştur.¹⁰²

98 Mâtürîdî, *Kitâbu’l-Tevhid*, 229; Sâbûnî, *Bidâye*, 137.

99 En’âm 6/102; Râd 13/16; Zümer 39/62; Mümin 40/62; ayrıca bk. Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseî’ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1988, 102.

100 bk. Mâtürîdî, *Kitâbu’l-Tevhid*, 228-229; Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşad*, Mısır 1950, 190; Sâbûnî, *Bidâye*, 136-137; ayrıca bk., Metin Yurdagör, “Kur’an’da Kader ve İmam Mâtürîdî’nin Tevile-tü’l-Kur’an’ında Kader ile İlgili Bazı Ayet-i Kerimelerin Yorumu”, (Yayınlayan: A. Hulusi Köker), *Ebu Mansur Semerkandi-Mâtürîdî Kongresi*, Kayseri 1986, 156-158.

101 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu’l-Tevhid*, 229, 237-243.

102 bk. Veysi Ünverdi, “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu”, *Usul*, 2013/2, 72.

İnsanın Fiilleri Bağlamında Sorumluluğun Dayanakları

İrade

İrade “istemek, dilemek” anlamına gelip “bir şeyi yapıp yapmama hususunda karar verebilme gücü” diye tanımlanır. Kelam ilminde irade “bir zorunluluk söz konusu olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki alternatiften birini tercih etmeyi gerektiren nitelik”tir. Bu yüzden irade için “sıfat-ı muhassısa” (alternatiflerden birini tercih eden sıfat) nitelemesi yapılmıştır. Bu manada irade kelimesi için ihtiyâr ve meşîet kavramları da kullanılmıştır. İhtiyâr, farklı şıklar arasından en hayırlısını/faydalısını seçme iradesi ve karardır. Esasen irade daha genel, ihtiyâr ise ona göre özel anlamlıdır. Dilemek manasına gelen meşîet kavramı da Allah’ın iradesinin mutlak hür, sınırsız ve karşı konulmaz olduğunu ifade etmek için kullanılır.¹⁰³ İrade sıfatı Ehl-i Sünnet kelimcileri tarafından Allah’ın sübûtî sıfatları arasında görülmüştür. Bu çalışmada esas üzerinde duracağımız mesele, Mâtürîdî’ye göre Allah’ın mutlak iradesi karşısında insan iradesinin ne derece etkin olduğudur. Mâtürîdî’ye göre irade temel olarak dört anlamda kullanılmaktadır:

1. Bir şeyin olmasını dilemek, temenni ve arzu etmektir. Kelimenin en kuvvetli anlamı budur. Burada olması muhtemel veya imkânsız olan her şeyin dilenmesi mümkündür.
2. Birilerinin bir şeyi yerine getirmesini emretmek veya birilerini bir şeye davet etmektedir.
3. Rıza göstermek ve tasdik etmek.
4. Fail üzerinde bir zorlamanın olmadığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla irade sahibi, fiillerini hür bir şekilde belirleyen ve neticede fiillerinin gerçek sahibi olan demektir.¹⁰⁴

Mâtürîdî’ye göre insandan birtakım fiillerin sadır olması, onun irade/ihtiyâr sahibi olduğunun delilidir. Esasen insan akıl yoluyla iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilecek bir güce sahip olarak yaratılmıştır. Bu kabiliyeti sebebiyle insan bir imtihan sürecinden geçirilmektedir.

¹⁰³ Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2013, 157-158.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 286-287; ayrıca bk., Gazzâlî, *Ihyâu Ulûmi'd-Din*, Beyrut tsz, I, 149; Bağdâdî, *Usûlu'd-Din*, İstanbul 1928, 102.

Denenen insandan iyi ve kötü arasında seçimde bulunarak iyi fiillere yönelmesi ve kötüden kaçınması beklenmektedir.¹⁰⁵ Yani Mâtürîdî, insanın kendi yaptığı tercihler sebebiyle mükâfat ve cezanın muhatabı olduğunu açıklamıştır. Aslında fiil iyi veya kötüye elverişli olabilir. Fakat fiilin iyi veya kötü olması insanın ona olan kasdı ile alakalıdır.¹⁰⁶ Böylelikle özgür iradeye sahip olan insan tercihlerde bulunarak ahlaki yetkinliği elde edip edemeyeceği hususunda imtihan edilmektedir. Diğer bir ifade ile Allah insanı imtihan sürecinde özgür iradesi ile baş başa bırakmıştır. Allah'ın iradesinin mutlak olması ve her şeyi kapsaması ise insanın fiilindeki özgürlüğüne bir sınırlama getirmemektedir.

Mâtürîdî'ye göre insanın gerçek anlamda fiile sahip olduğu ve fiili gerçekleştirebildiği nass, akıl ve zaruri bilgi ile bilinebilir.¹⁰⁷ Birinci olarak nasslarda insana birtakım emir ve yasaklar yöneltilmiştir. Bu emir ve yasaklar insana ait fiilin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'an'da "Dilediğini yapınız."¹⁰⁸, "Hayrı işleyiniz."¹⁰⁹, "İşlediklerine karşılık olarak sedefteki inciler gibi ceylan gözlüler vardır."¹¹⁰, "Kim zerre miktarınca amel işlerse..."¹¹¹ buyrulmuştur. Bu ve benzeri ayetlerde insan "amel işleyen" olarak isimlendirilmiş ve onun emir, nehiy, va'd ve va'id konularındaki işlerine de fiil adı verilmiştir.¹¹² Bunun yanı sıra nasslarda insana yüklenen sorumlulukların karşılığında, onun ceza ve mükâfatın muhatabı olması, irade ve eylem özgürlüğünü de gerekli kılmaktadır. İkinci delil olan akli bilgi hakkında Mâtürîdî, fiilin insanın kendisine ait olmadığı takdirde ona emir ve yasak yöneltmenin aklen imkânsız bir durum olacağını vurgular.¹¹³ Üçüncü olarak zarurî bilgi, yani 'ıyan' bilgisi ile de insan, aynen şu dünyayı gözlemler bir tür bilgiye ulaştığı gibi fiilinde hür olduğunu da kesinlikle hisseder.¹¹⁴ Kısacası Mâtürîdî'ye göre fiiller gerçek manada insana nispet edilmelidir. Aslında sevap ve ikab

105 bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 221-222; ayrıca bk. Mustafa Ünverdi, "Ahlakın Epistemolojisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 7, sayı: 2, 339.

106 Fethullah Huleyf, *Kitâbu't-Tevhîd Girişi*, 42.

107 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225.

108 Fussilet 41/40.

109 Hac 22/77.

110 Vakıa 56/24.

111 Zilzal 99/7.

112 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225-226.

113 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225.

114 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 239.

terettüb eden emir ve nehiyleri, taat, mâsiyet ve her çeşit kötülüğü Allah'a izafe etmek aklen mümkün değildir. Fiili seçen ve gerçekleştiren insan, aynı zamanda onun sahibi ve sorumlusu olmalıdır. Bu durum onun hesabın muhatabı olmasının bir gereğidir.¹¹⁵

Öte yandan Mâtürîdî'ye göre insan bir fiili yapma konusunda engellense dahi o fiili yapmakta ısrar ederse, başkalarının men etmesine rağmen kendi tercihi doğrultusunda o fiili gerçekleştirebilir.¹¹⁶ Neticede insan fiillerini kendi tercihi doğrultusunda gerçekleştirmektedir. İnsanın tercihi/isteği ve kasdı da ilahi yaratmayı belirlemektedir. Diğer bir ifade ile Allah'ın insanın fiiline ilişkin iradesi, insanın tercihi hakkındaki bilgisine bağlı olarak gerçekleşir. Bu noktada insanın fiile ilişkin tercihi ve yönelimi ilahi yönden önce gelmektedir. Bütün bu süreci insan kendi hissine dayalı tecrübesinden bilmektedir. Mâtürîdî bu hususu şöyle ifade eder: "Herkes gerçekleştirdiği şeyi seçerek yaptığını ve fiilinin faili ve kâsibi olduğunu kendinden bilmektedir."¹¹⁷ Böylelikle o, fiil üzerinde iki kudretin etkisini ve bunların her ikisinin de birlikteliğini savunmuştur. Hâsılı fiilin yapılma kararı insan iradesi tarafından belirlenmektedir. Allah'ın insan fiilini yaratması, insanın kesin kararı ve tercihine bağlıdır. İnsan, eylemden önceki safhada onun varlık kazanmasını isteyen, eylemden sonraki safhada da fiili gerçekleştirendir. Bu durumda Allah'ın eyleme müdahalesinin onu yaratmakla sınırlı olması, eylemden doğan her türlü sorumluluğun insana ait olmasını gerektirmektedir.¹¹⁸

Mâtürîdî'ye göre insan kendi nefsinde iradesinin hür olduğunu ve fiillerini kendisinin yaptığını hissetmektedir. Bu durum insanın fiillerinde hür olduğunu da göstermektedir.¹¹⁹ Esasen fiillerin gerçekleşmesini sağlayan temel faktör insandaki güçtür. Bu gücün verilmiş olması, kişinin yaptıklarında kendisini hür ve gerçek fail olarak hissetmesine mani değildir. O kadar ki duyularla elde edilen bütün bilgileri inkâr etmek mümkün olmadığı sürece duyusal olan bu bilgiyi de yok saymak mümkün değildir.¹²⁰ Mâtürîdî bu durumu şöyle ifade eder: "İnsanın fiiline ilişkin bir

115 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 226.

116 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 310.

117 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 226; Fahreddin er-Râzi, *Kitâbu'l-Erbain*, Haydarabad 1353, 145.

118 bk. Veysi Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", 58-59.

119 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 226-227.

120 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 226-227; ayrıca bk., Şaban Ali Düzgün, "Kader'i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11:2, 2013, 5.

zorlamanın olması söz konusu değildir. Çünkü her insanın kendisini seçiminde hür bildiği duyularla sabittir.”¹²¹ Sonuçta insanın hür bir şekilde fiilini gerçekleştirmesi de onun mesul olmasını gerektirmektedir.

Kudret

Gücü yetmek, bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak, bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek anlamlarına gelen ve ayrıca isim olarak kullanılan kudret, Allah'a nispet edildiğinde “dilediğini eksikliği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak” manasına gelir. Kudretin zıddı “bir fiili gerçekleştirememe” anlamındaki aczdır ki zât-ı ilahiyeden nefyi zorunludur. Kudret sübûtî sıfatlardan biri olup, âlemin Allah tarafından yaratılıp yönetilmesinin sistem açısından açıklanması sırasında en etkin olan ilim-kudret-irade sıfatlarının ikincisini teşkil eder.¹²² İstitaat ise “insanın fiili gerçekleştirmesini sağlayan vasıtaları kullanarak ihtiyârî fiillerini meydana getirmesini mümkün kılan güç” diye tanımlanır. Benzer anlamlarda kudret, kuvvet, tâkat, vüs gibi kelimeler de kullanılır. İstitaatin zıddı aczdır. Kelam ilminde istitaat hem fiilin işlenmesini sağlayan vasıtalar hem de fiili gerçekleştiren güç anlamında kullanılır.¹²³

Mâtürîdî düşüncede insanın bir fiili yapma veya terk etme özelliğine sahip olması, onun kudret sahibi olmasını gerektirmektedir. Çünkü fiil, ancak kudretin varlığı ile vuku bulabilir.¹²⁴ İradenin bir anlam ifade etmesi ve sahibini “fail” kılabilmesi için kişinin olumlu ya da olumsuz yönde karar verebilme imkânını kendisinde hissetmesi gerekir. İrade sahibinin bu hürriyeti kendisinde hissedebilmesi için onda belirli oranda bir kudretin olması elzemdir.

Mâtürîdî teklife konu olan kudreti ikiye ayırmaktadır:

Birinci çeşit kudret imkâna dayanan, fiilden önce bulunan, sebeplerin, alet ve vasıtaların uygun ve fiil için yeterli olması demektir. Bu gücü

121 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 239.

122 Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 190.

123 Bekir Topaloğlu-Ilyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 168.

124 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 261, 278; ayrıca bk. Yunus Cengiz, *Mu'tezilede Eylem Teorisi*, İstanbul 2012, 133. Cebriyye ekolü haricindeki tüm ekoller insanın ihtiyârî eylemlerini gerçekleştirebilmesi için bir kudretinin bulunması gerektiğini kabul etmektedir. Zira eylemin meydana gelebilmesi için kudret şarttır ve eylem buldukça kudrete muhtaçtır. Bu noktada asıl ihtilaf, kudretin insanda ne zaman bulunduğuna ilişkindir.

“sebepler kudreti” olarak adlandırabiliriz. Nesne ve olaylara ait sebeplerin ve eylemi gerçekleştirecek kişiye ait hallerin uygun olması anlamına gelen sebepler kudreti insanda potansiyel olarak mevcuttur. İnsan sahip olduğu bu kudretle fiilini gerçekleştirir. Sebepler kudreti zaman bakımından fiilden öncedir. Fiilin vuku bulması bu kudretin varlığına bağlı bulunmakla birlikte doğası gereği münhasıran o fiil için yaratılmamıştır.¹²⁵

Bu noktada şunu vurgulamak gerekir ki sebepler kudreti, teklif için esas olan kudrettir. Sebepler kudretine sahip olan insan sorumlu kılınabilir. Sebepler kudretine sahip olmayan aciz bir kimsenin mükellef kılınması söz konusu değildir. Aksi bir durum tıpkı gözü bulunmayan bir adama şuraya bak diye emretmeye yahut eli bulunmayan birine elini uzat demeye benzer. Yani bir kimsenin kıyam, rükû ve secde gibi namazın farzlarını yerine getirmesi ve oruç tutma mükellefiyeti bedenlen sağlıklı olması ile alakalıdır. Mazereti olanlar oturmamak suretiyle namazla ilgili farzları, fidye vererek de orucun sorumluluğunu yeri getirmektedir.¹²⁶ Kısacası insanın sorumluluğunun temellendirilmesi için fiilin meydana gelmesinden önce hem nesne hem de insanda fiilin gerçekleşmesini sağlayacak haller bakımından herhangi bir noksanlığın olmaması gerekmektedir.

İkinci çeşit kudret, insanın, fiile yöneldiği anda söz konusudur. Bu kudret, fiili gerçekleştirecek aletlerin tam ve sağlam, sebeplerin de uygun ve yerinde olması durumunda Allah tarafından yaratılır. Seçme hürriyetinin gereği olan bu kudret sayesinde fiil meydana gelir.¹²⁷ Bu gücü ise “fiil kudreti” olarak adlandırabiliriz. Fiil kudreti, insanın isteği doğrultusunda Allah tarafından¹²⁸ o anda yaratılan bir güçtür. Fiilin Allah tarafından yaratılması, insana ait olmasına mani olmamakla beraber insanın fiilin oluşum aşamasındaki isteğiyle ortaya koyduğu seçim, Allah’ın iradesinin gerçekleşmesinin sebebidir. Yani Mâtürîdî’ye göre Allah’ın insandaki fiil kudretini yaratma iradesi insanın arzu, ihtiyar ve yönelimine bağlı olarak gerçekleşiyor gibidir. Ne ki o, insanın fiilinin Allah’ın kudretiyle değil, onun Allah’tan talep ettiği bir kudretle

125 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 256; *Tevîlât*, V, 70-73; ayrıca bk., Eş'arî, *Kitâbu'l-Lumâ fir-Reddi alâ Ehli'z-Zeygi ve'l-Bida'*, Beyrut 1952, 48, 93; Neseî, *Kitâbu't-Temhid li Kavâidit-Tevhid*, (tah. C. Hasen Ahmed), Kahire 1986, 257-258.

126 bk., Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 258; Neseî, *Kitâbu't-Temhid*, 258; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul 1984, 305.

127 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 256-257; Neseî, *Kitâbu't-Temhid*, 258; Sâbüni, *Bidâye*, 129-130.

128 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 280-281.

meydana geldiğini belirtmektedir.¹²⁹ Dolayısıyla insan, Allah'ın kudretinden bağımsız hareket etme potansiyeline sahip bir güçle donatılmıştır. Bu güç fiil için olan, araz olduğu için ancak fiil ile birlikte bulunabilen -fiilden önce veya sonra bulunması imkânsız olan- ve sürekli olarak yok olup yenilenen bir kudrettir. Bu kudretle birlikte meydana gelen fiil karşılığında mükâfat ve ceza verilmekte, güzellik ve çirkinlik gibi vasıflar oluşmaktadır.¹³⁰ Sonuçta fiil kudreti kişinin fiile ilişkin şiddetli isteği, seçim ve yönelimine göre ortaya çıkan, doğrudan fiile taalluk eden ve fiilin varlık kazanmasını sağlayan kudrettir.¹³¹

Kanaatimizce Mâtürîdî'nin kudreti sınıflandırmasının temel nedeni, insanın hem zorunlu hem de tercihe bağlı fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu, onun fiillerini gerçekleştirirken baskı altında bulunmadığını ve ihtiyarî fiillerden doğan sorumluluğun insana ait olduğunu ortaya koymak içindir.¹³²

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Mâtürîdî'ye göre insandaki kudret iki zıt fiil için elverişlidir. Yani insan sahip olduğu kudretle herhangi bir fiili gerçekleştirebilir veya o fiilden sakınabilir. Kudretin iki zıt fiil için geçerli olması, özgür iradenin bir gereğidir. Aksi takdirde insanın irade ve tercihinden bahsetmek ve onu sorumlu kılmak mümkün değildir.¹³³ Sonuçta Mâtürîdî'ye göre insanın hadis kudreti ile dilediği fiili tercih edebilmesi, fiillerinden sorumlu tutulmasının da nedenidir.

129 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 280.

130 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 255-256, 259; ayrıca bk., Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallin*, Wiesbaden 1963, 281; *Kitâbu'l-Luma*, 54-55; Bâkallâni, *Kitâbu't-Temhid*, 287; İbn Furek, *Mücerredü Makâlâtü'l-Eş'arî*, (tah. D. Gimaret), Beyrut 1987, 107-108; Adudud-din el-İcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut tsz., 151; Sâbüni, *Bidâye*, 129-130.

131 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 259-260; Râzî, *Usûlü'd-Din*, 83-84.

132 Veysi Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", 62-63.

133 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 263; Sâbüni, *Bidâye*, 132; Farabi insanın fiillerin zıddını yapmaya kadir olduğunu şöyle açıklar: Doğuştan bazı fiillere eğilimli olarak yaratılmış bir insanın varlığı zor ve imkânsızdır. Şayet böyle bir eğilim var ise bu durumda bu kişi, bu fiillerin zıddını yapmaya güç yetiremez. Yani insan doğuştan iyi veya kötü fiillerden birisini yapmaya doğrudan icbârî bir şekilde yönlendirilmiş değildir. Aksine insanın varoluşu, onun iradesini ve ihtiyarını kullanmasıyla ortaya çıkmaktadır. bk., Farabi, *Fusûl el-Muntezeâ*, (neş. Fevzi Mitri Neccar), Beyrut 1971, 35-36; *Kitâbu'l-Huruf*, (çev. Ömer Türker), İstanbul 2008, 73; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, 392.

Sonuç

Mâtürîdî'ye göre insanın, fiili, sahip olduğu irade ve güçle gerçekleştiği için ona aittir. Bu noktada insanın kudretinin verilmiş olması, kişinin davranışlarında kendisini hür ve gerçek fail olarak hissetmesini engellememektedir. Nitekim bu güç, fiilin yapılmasına veya olasılıklardan birisini tercihe ve diğerlerini terke imkân sağlamaktadır. O, fiilin ortaya çıkışını ise şöyle izah etmektedir: İnsan öncelikle fiilin faydalı ve zararlı olup olmadığını hesaplar, sonra dilediği/beğendiği eyleme yönelir ve onu seçer, benimser; ardından fiili yapabilmesi için Allah tarafından ona bir kudret verilir. Sonra fiil bu kudretle eşzamanlı olarak gerçekleşir. Neticede insan hür iradesiyle aklını kullanarak iyi ya da kötü fiili seçip gerçekleştirmeye karar verdiği anda Allah fiili yaratır. Böylece fiil insanın irade ve kudretine bağlı olarak Allah'ın irade ve kudretiyle yaratılmış olur. Buradan hareketle Mâtürîdî'ye göre sorumluluğun esas nedeni, fiile iki irade ve kudretin taalluk etmesidir denilebilir.

Şunu da vurgulamak gerekir ki Mâtürîdî'nin insan sorumluluğunu temellendirmede çağdaşlarına nazaran farklı bir yol takip ederek fiile iki yön vermesi onun en dikkat çekici yaklaşımıdır. Bu bağlamda o, fiilde hem insana hem de Allah'a etkinlik alanı oluşturarak fiili, "yoktan var edilme" anlamında Allah'a; irade/ihtiyar ve kasd yönüyle insana bağlamıştır. Fiilin birinci yönünün aktörü mutlak irade ve kudretiyle Allah'tır. Ancak fiilin ikinci yönünün öznesi sınırlı akıl, irade ve kudretiyle insandır. Bu ifadelerden hareketle denilebilir ki Mâtürîdî geliştirdiği yönler teorisiyle; biri Allah'a diğeri de insana ait olmak üzere fiile iki yön vererek Mu'tezile'nin ilahi irade ve kudreti dışlamış görünen yaklaşımından korunmuş ve ilahi sıfatlara halel getirilmesine mani olmuştur. Dolayısıyla da hürriyeti Mu'tezile'ye nazaran daha "makul" tarzda temellendirmiştir denilebilir.

Kaynakça

- Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslâm Ahlakı*, Ankara 1991.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed, *Usulü'd-Din*, İstanbul 1928.
- Bâkullânî, Kadî Ebu Bekr, *Kitâbu't-Temhid*, Beyrut 1957.
- Cengiz, Yunus, *Mu'tezile'de Eylem Teorisi*, İstanbul 2012.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebi'l-Meâli Abdilmelik, *Kitâbu'l-İrşâd*, Mısır 1950.
- Düzgün, Şaban Ali, "Kader'i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11:2, 2013.
- Erdem, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Konya 2003.
- Eş'ârî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Kitâbu'l-Lumâ fîr-Reddi alâ Ehliz-Zeyğî ve'l-Bida'*, Beyrut 1952.
- _____, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Wiesbaden 1963.
- Fârâbî, *Fusûl el-Muntezeâ*, (neş. Fevzi Mitri Neccar), Beyrut 1971.
- _____, *Kitâbu'l-Huruf*, (çev. Ömer Türker), İstanbul 2008.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulumi'd-Din*, Beyrut tsz.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979.
- İbn Furek, *Mücerredü Makalâti'l-Eş'ari*, (tah. D. Gimaret), Beyrut 1987.
- İcî, Adududdîn, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam*, Beyrut tsz.
- İsfehânî, Râğîb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, (tah. M. Seyyid Keylani), Kahire 1961.
- Kılavuz, A. Saim, *İslâm Akâidi ve Kelamî Giriş*, İstanbul 2014.
- Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, (tah. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- _____, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2003.
- _____, *Te'vilâtu Ehlis-Sünne*, (tah. Fatma Yusuf el-Hayme), Beyrut 2004.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Kitabu't-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*, (tah. C. Hasen Ahmed), Kahire 1986.
- Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul 1988.
- Râzî, Fahreddîn, *Kitâbu'l-Erbain*, Haydarabad 1353, 145.
- Sâbûnî, Nureddin, *Bidâye fi Usûli'd-Din*, (ter. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000.
- Ünverdi, Mustafa, "Ahlakın Epistemolojisi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 7, sayı: 2, 339.
- Ünverdi, Veysi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usul*, 2013/2, ss. 47-80.
- Teftazânî, Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin, *Şerhu'l-Akâid*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.

- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2013
- Yazıcıoğlu, Said, *Mâtürîdi ve Nesefî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1988.
- Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdi*, İstanbul 1984.
- Yeşilyurt, Temel, "Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10:1, 2005.
- Yurdagür, Metin, "Kur'an'da Kader ve İmâm Mâtürîdi'nin Tevilâtü'l-Kur'an'ında Kader ile İlgili Bazı Ayet-i Kerimelerin Yorumu", (yayınlayan: A. Hulusi Köker), *Ebu Mansûr Semerkandi-Mâtürîdi Kongresi*, Kayseri 1986.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981.